

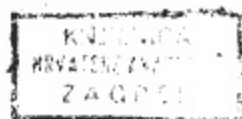
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA GRČKE KOLONIJE ISA NA OTOKU VISU

Issa je najstarija grčka kolonija Jugoslavenkog Primorja. Osnovana je na početku IV. vijeka n. e. (E. Mayer, *Geschichte des Altertums*, V.). Ali Grci su, osobito oni iz Sicilije i donje Italije, imali već prije trgovačkih veza s ilirskim plemenima dalmatinskog otočja i kopna. Issa im je, bez sumnje, već u početku bila vrlo važna trgovačka točka.

Ime je predilirsko, kao Cissa, Gissa, Amphissa, Larissa, i značajno je za ona plemena nama nepoznatoga imena, koja su još prije Ilira nastavala istočnu stranu Jadrana, nekako u isto vrijeme kad i Grčku čuveni Pelazgi. (Karl Schuchardt, *Alteuropa*, 4. izd., Berlin 1941., str. 252.—253.). Arheološki nalazi grobova neolitskog karaktera i osamljeni, češće opaženi i sakupljeni predmeti iz istog vremena dokaz su, da je ljudski život i ljudska kultura već u onim ranim epohama postojala na jadranskom otoku, koji i danas, kao u antikno doba, nosi svoje ime po najvećem i najvažnijem naselju na njemu. Kad budu jednom naučno istražene spilje, kojih na otoku Visu također ima dosta, dobit ćemo možda uvid u život i spoznaju o životu i kulturi čak i paleolitskog čovjeka.

Vis, pa Biševo, otok, koji se nalazi njemu na zapadu, zatim Palagruža, činili su već od najstarijih vremena preko Tremita most prema apeninskom poluotoku, a služili su za emigraciju smionih plemena s dalmatinskog kopna u italsku zemlju. Tu činjenicu potvrđuju nalazi iz najranijih vremena (Palagruža je dala velik broj neolitskih predmeta), zatim srodnost ilirskoga i mesapijskog jezika. Čak i flora, koja je neke vrste sačuvala do danas samo na Biševu, Palagruži i na Tremitima, služi nam kao dokaz za ovu zanimljivu pojavu. Ne treba isticati, da su ove — danas osamljene — točke bile i geološki povezane. Jadran, južno od spomenute linije, ima velike dubine, a sjeverni je dio, naprotiv, relativno plitak, kao neko veliko jezero. Naprijed navedeni otoci najviši su vrhovi onog lanca planina, koji je u dalekim geološkim epohama zatvarao Jadran prema sjeveru.

Grčki su kolonisti odlično izabrali mjesto za svoje naselje: u viškom zaljevu, na osamljenom brežuljku sjeverne obale, tako da je, okrenuto prema jugu, čitav dan imalo sunce, baš protivno od dana-

šnjeg Visa, koji gleda prema sjeveru, i na kojemu stoga sunce vrlo brzo nestaje.

Brežuljak stare Isse bio je već od prirode dobro zaštićen, jer ga strmina na istočnoj i sjevernoj strani potpuno izolira od okoline, a samo na zapadnoj strani položaj blago prelazi u dolinu i ravnicu, koja je već od početka služila kao glavna nekropola (Mrtvilo). Takav zgodno izabrani položaj utvrdili su grčki naseljenici odlično sagrađenim gradskim zidinama. Ove su, uz utvrdi »Tor« kod Jelse na otoku Hvaru, najstariji bedemi našeg Primorja. Zidine Isse imaju unutarnje i vanjsko lice; veliki balvani s jako iznošenom rustikom složeni su bez maltera i bez upotrebe glinene zemlje u vodoravnim slojevima. Vanjska strana zidina još je pravilnije konstruirana; zasaada nam nije bilo moguće da je istražimo u dužim partijama i da ustanovimo gradska glavna vrata. Ona su morala biti u blizini morske obale, a sjeverni trakt bedema imao je, vjerojatno, samo malen izlaz napolje.

Od starih građevina Isse ostalo je nad zemljom vrlo malo. Kle-sani kamen ovih zgrada mnogo se tražio kao odličan materijal za konstrukcije kasnijih vremena. Možda će nam »fortunatus« u narednim istraživanjima otkriti nešto više. Većim ostacima ne možemo se nadati, jer je krševiti teren samo mjestimice pokriven tankim slojem zemlje.

Danas se dobro raspoznaje, da je grad bio smješten na terasama, u pravcu istok-zapad, i da je svaki pojas terasa na južnoj strani imao potporni zid. Odlične i jake konstrukcije imale su »*piscinae*«, rezervoari kišnice za pitku vodu i za vodu, koja je služila za terase. »*Piscinae*« se odlikuju unutarnjim betonom od vapna i pečenih opeka, čime su obložene, a to se odlično sačuvalo sve do danas. Bilo ih je s unutarnje i s vanjske strane gradskog bedema.

U južnom predjelu grada, koji je gotovo potpuno ravan i stere se uporedo s obalom, bile su terme iz prvih decenija I. vijeka n. e., dakle iz vremena, kad je grad već bio dovršio svoju samostalnu političku ulogu. Ovdje su bili neki zidovi sačuvani do visine od 3—4 metra; za vrijeme rata za vojničke je potrebe sve izravnano.

Potporni zidovi već spomenutih terasa, a i drugi zidovi, koliko ih je ovdje ili ondje ostalo, odaju najbolju zidarsku tehniku konstrukcija dobre stare tradicije. Brižljivo isklesani, vezani su odličnim malterom, a iza ovako komponiranog lica zida nalaze se čvrsti »*opus invertum*«. Ima nekoliko mjesta, gdje se zid sačuvao konstruiran na način »*opus reticulatum*«, dakle iz posljednjih decenija I. vijeka prije n. e. ili iz ranoga I. vijeka poslije n. e.

Na poluotoku »Prirovo« bio je sagrađen teatar, bez sumnje još u I. vijeku n. e. Njegov vanjski polukružni zid gledališta sa plitkim, ali elegantnim pilastrima mjestimice je dobro sačuvan, osobito na sjevernoj strani. Na tom vanjskom pojasu teatra sagrađen je samostan, koji u svojem tlorisu slijedi operičnu liniju. Orkestar i pozornica između crkve i samostana sada su zatrpani vrtom malobrojne samostanske braće. Teatar je jedini građevinski objekt stare Isse,

koji je iskopavao i donekle naučno istražio Zanella. Ali Zanella nije imao dovoljne arheološke spreme, niti je imao sposobnosti arhitekta. Stoga je potrebno, da se što prije pristupi proučavanju i snimanju toga objekta, a možda da se i u sadrenom modelu ili crtežu pokuša rekonstruirati ova — za kulturna nastojanja starih Isejaca važna — građevina.

Prirovo ima danas mali gat. Kad je more tiho, na njegovoj se sjevernoj strani, nedaleko obale, vide gornji rubovi šest velikih posuda — žara (*ἰδοί* - *dolia*), koje su služile za konzerviranje žita, drugih cerealijskih, vina, ulja, ali i za konzerviranje ribe. Većih i manjih ulomaka gornjih širokih rubova ovakvih pitosa našao se na Visu priličan broj, i prije i sada. Na rubu je obično žig tvorničara u reljefnim slovima, katkada je urezana i brojka, koja označuje količinu sadržaja. Tako je na rubu jednoga manjeg pitosa iz Visa urezano XXII, a to znači, da je kapacitet bio 22 amfore, t. j. $22 \times 26.196 \text{ l} = 576,312 \text{ l}$. Bilo je i većih dolija, koji su sadržavali 100 amfora, t. j. 2.619.6 l. (Isp. *Mau u Pauly-Wissowa Realencyclopädie* V., str. 1284. i dalje.) Već minojska kultura na Kreti ima mnogo ovakvih »*pithosa*«. Da su ostali u upotrebi i kasnije u grčkom životu, dokazuje nam keramičko slikarstvo V. vijeka pr. n. e. Poznata je humoristička slika, na kojoj se kralj Eristheus od straha pred erimantskim veprom, što mu ga donosi Herakles, skriva u velikom, u zemlji zakopanom pitosu. Kasniji helenistički i rimski sarkofazi predstavljaju Danajide, kako u takav pitos uzaludno lijevaju vodu, jer mu je dno izrešetano (Franz Cumont, *Le symbolisme funéraire*, tabla I.). Iz rimskih su nam vremena ovakva ogromna dolija do naših dana još in situ najbolje sačuvana u Pompejima, Ostiji i t. d. Na jednomu — prilikom naših istraživanja iskopanom — ulomku čitamo u pravokutnom okviru ovaj žig: C (ai) Gritti Fron(tonia). Ime toga tvorničara, čini se, nije još poznato.

Da su viški *ἰδοί* ili *dolia* sada ispod morske razine, jedan je dokaz više poznatoj činjenici, da istočna obala Jadrana postepeno pada u morsku dubinu, i to svake godine za otprilike 0.75 mm, pa je od antiknog doba (I. stoljeća n. e.) do danas *pala za nešto više od 1.50 m*. (Isp. Niko Andrijašević, O vertikalnom pomicanju obalne crte u historičko doba na sjevero-istoku Jadranskog mora; Bull. Dalm. XXXIII., 1910., prilog 1—2.) Ova se pojava opaža na svakom historijskom mjestu naše obale od Poreča pa sve do Ulcinja.

Slučajnih arheoloških nalaza bilo je dosada na području stare Isse na više mjesta, i u samom bedemu (kip nekog Togeta i t. zv. Vespazijanova glava, koja mu možda pripada), i u nekropolama, osobito u zapadnoj, čak i u dubini morskog zaljeva.

Neki predmeti ovih slučajnih nalaza dospjeli su u javne zbirke, a neki u posjed privatnika. Tako je kip sa t. zv. Vespazijanovom glavom i nekoliko vaza poslan kao poklon u carski muzej u Beč, u današnji Kunsthistorisches Museum. Keramičke posude dobio je posredovanjem Ljubićevim i zagrebački muzej, malu zbirku čuvaju franjevci u samostanu na Prirovi; osnovan je i mali općinski muzej

u samom Visu. Ali, nažalost, i ovu je zbirku zatekla sudbina malih lokalnih muzeja. Dok je osnivač na mjestu, on zbirku dobro čuva, možda i umnožava. Kad se on odseli, zbirka prije ili kasnije propadne. Tako je bivši načelnik Visa važnije komade ponio sa sobom u Trst, kad se onamo preselio (nitko se nije usudio, da to ovom viškom autokratu zabrani), a ostalo je svršilo u potkrovlju općinske zgrade i brzo potpuno propalo.

Od privatnih zbirki viških starina i umjetnina bila je bez sumnje najvažnija i najveća zbirka liječnika dra. Lovre Dojmija. Najbolji njegovi dobavljači bili su mu pacijenti. Njegov brat Vjekoslav također je sakupljao starine, u prvom redu iz zapadne nekropole Mrtvilo. Sin prvoga, Petar, bavio se gojenjem paoma. U lijepom parku na zapadnoj periferiji mjesta bili su kao ukras postavljeni stari spomenici, na pr. natpisi, kapiteli, stupovi, ulomci vijenaca i t. d. Za vrijeme rata sve je to bez traga nestalo. Ne zna se, je li se možda našao koji ljubitelj starina, koji je sve odnio, ili su — što je manje vjerojatno — starine upotrebljene kao materijal za gradnju vojnih objekata.

Svaka viška obitelj, koja se iole zanima za prošlost mjesta, čuva bar nekoliko vaza, najčešće kao ukras doma.

U potpisanom je grčka Issa već od njegova prvog posjeta otoku Visu probudila neobično zanimanje, ali odveć skromni krediti stare Jugoslavije nisu dopuštali sistematsko istraživanje te najstarije grčke kolonije na našem Primorju, iako Issa (Vis) leži — tako reći — pred vratima Splita. Jugoslavenska akademija odobrila mi je 1948. godine prvu dotaciju za početak sistematskoga naučnog istraživanja stare Isse.

Zadaća naših prvih sistematskih iskopina bila je, da se istraži dio nekropole, ugrožen započetom gradnjom fiskulturnog igrališta, i bar jedan trakt gradskog bedema. Unutarnje lice zapadnog bedema daje prilično dobar prikaz njegove konstrukcije. Tu se vide dva ili tri sloja savršeno, ali bez maltera ili gline spojenih velikih balvana. Gradske će zidine tehnološki biti obrađene tek onda, kad budu u cjelini iskopane, i kad budu ustanovljena vrata i eventualne kule. Zasada ćemo se ograničiti na to, da upozorimo na sličnost bedemske tehnike u Pharosu (Starigrad na Hvaru), u Toru kod Jelse, u Škripu na Braču, pa donekle u najstarijem traktu zidina u Saloni. Na jugu, već izvan granica Jugoslavije, sačuvale su se slične zidine u dobrom stanju osobito u Lissosu (Lješ), u Beratu i drugim primorskim mjestima Albanije. (Isp. Praschniker-Schober, *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Wien 1919., i Ugolini, *Albania antica*, Roma-Milano 1927.)

Grčka kolonija Issa ima, kao i svako drugo antikno naselje, svoju nekropolu, naravno izvan bedema. Osim na južnoj strani, gdje je grad dopirao do mora, nalazimo grobova svuda oko prebivališta, i to prethistorijskih, grčkih, rimskih i kasnoantiknih.

U ovoj nekropoli našlo se nekoliko komada fino izvedenih arhitektonskih ulomaka. To su dijelovi malih nadgrobnih edikula, koje

u minijaturi podsjećaju na veličanstvena heroa. (Isp. J. Durm, Die Baukunst der Griechen, sl. 480., po Niemannu.) Izradba ovih fragmenata vrlo je fina, a pomnjivo i ukusno izvedena. Na profiliranom soklu bile su postavljene ploče, koje svojim vanjskim licem oponašaju vodoravne balvane, označene vrlo plitkim reljefom. Od gornje korniže sačuvalo se još nekoliko komada, koji su profilirani u slobodnom stilu, a odlikuju se tankim, duguljastim ili masivnijim zupcem. Takav slobodni stil sa zupcem nalazimo i na nadgrobnim stelama, pa tako i na najljepšoj, koja je dosada na Visu nađena. (Isp. Brunšmid, Die griechischen Zuschriften und Münzen Dalmatiens, Wien 1896. ?, str. 23.; Praschniker i Schober, Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro, Wien 1919., slika 87.)

Kada se nastavi iskopavanje nekropole prema sjeveru, gdje su ostaci pokriveni debelim slojem zemlje, vjerojatno će se naći više arhitektonskih komada nadgrobničkih edikula.

Tik do nađenih edikula bilo je i prostih grobova, sastavljenih naokolo sitnim kamenjem i pokrivenih s nekoliko duguljastih, neotesanih ploča. Ipak, ovi prosti grobovi bili su katkada svojim lijepim priložima bogatiji nego ljepši i otmjeniji sarkofazi.

Postojao je običaj, da se pokojniku za drugi svijet poklone stvari, koje je za života volio, osobito različito posuđe, pa keramičke igračke ili nakit. Kod posuđa prevladava t. zv. oinochoe, što je i razumljivo, jer je već stara kolonija Issa producirala odlično vino, kao i danas Vis. Ali i drugi su oblici dobro zastupani, tako: lekane s velikim poklopcem, pa amforiske s vertikalnim ručicama i malim poklopčićem; možda su najbrojniji elegantni kylixi sa dvjema vodoravnim ručicama i prosti ili firnisani ungentariji. Viška nekropola dala je dosada i nekoliko posuda rijetkih oblika, kao što je *biberon* i posuda nalik na thymiaterion.

Karakteristika je ove keramičke crni firnis, kojim je svaka posuda bojadisana odnosno pokrivena, i ornamentika u bijeloj boji, koju mjestimice popunjuju detalji u crvenoj i žutoj boji. Vanjska je stijena često raščlanjena na sitna rebra, što posudi daje više plastike.

Vaza ovog oblika i spomenute dekoracije dalo je najviše južnoitalsko mjesto Gnathia (Egnatia-Gnatia) u Apuliji, između Barija i Brindisija. (Isp. R. Pagenstecher, Gnathiavasen der Sammlung Reimers in Hamburg, Jahrbuch des deutsch. arch. Institutes, Arch. Anzeiger XXIV. s tablom i Arch. Anzeiger XXV., str. 469.)

Ispočetka je takvo posuđe bilo importirano također u Issu; ali okretni su Isejci vrlo rano sami postali dobri lončari i proizvađali su — iako daleko od stare domovine — slične komade dobre kvalitete. Već prije se slučajno blizu t. zv. Engleske luke našla jedna lončarska peć, a naše su iskopine otkrile drugu, mnogo veću, usred nekropole Mrtvilo.

U grobovima Isse mnogo su rjeđi figuralni keramički prilozi: igračke ili bižu (bijouts). Našlo se dekorativnih štitova (*clipea*) s protomom vola ili bika, raznolikih ptica, osobito kokota, zatim vo-

tivnih poprsja namijenjenih prvobitno kao ex-votos Artemidi, napokon i koji lijepi ženski kipić, koji oponaša t. zv. Tanagra-figure. (Isp. Naš Jadran, Split 1938., table 182., 183. — kipići i tablu 184. — tri vaze.) I kod naših iskopina izvađen je iz jednoga groba kipić elegantne antikne mlade žene.

Kod prijelaza od ukopavanja u sarkofazima na spaljivanje mrtvih, neki su potpuno prihvatili rimske funerarne običaje, pa uzimaju kamenicu s poklopcem i polažu u nju urnu-staklenicu s ostacima spaljena tijela, a rijetko i s priložima.

Siromašniji svijet, koji se za sahranjivanje pepela svojih pokojnika služi loncima, vjerojatno iz kućanstva, ne ostavlja ove glinene žare bez svakog dekora, kao što to čine Rimljani u provinciji, već ih ukrašuje valovitim obrucima crvene boje, da bi se razlikovale od drugog posuđa. U kasnijim vremenima služi kao najprostiji grob za tijelo pokojnika prepolovljena velika cilindrična amfora. Starokršćanski grobovi ili drugi nalazi nove vjere dosad se nisu mogli ustanoviti.

Usred zapadne nekropole bilo je, valjda u rano rimsko doba, podignuto nekoliko zgrada, koje su pripadale nekom gospodarstvu. Tako se voda kišnica — otok nema izvorne vode — skupljala u velikom rezervoaru (*piscina*) s unutarnjim odličnim debelim inkartom, koji se sačuvao do danas. U drugoj zgradi bio je na okrugle opeke položen pod, a duž stijena šuplje tubule. Ona je vjerojatno služila, kao terma-kupalište, jer na Visu i usred oštire zime u privatnim prostorijama ne treba ložiti. Od drugih građevina ostao je u priličnoj dubini samo mozaik, koji će trebati drugom prilikom sistematski i oprezno istraživati, jer su zidovi uništeni ili izvađeni kao dragocjen građevinski materijal.

Antikne građevine sačuvale su se vjerojatno do dolaska Slavena. Što nije bilo potpuno uništeno od drugih barbarskih naroda, to je uzeto kao fino otesani materijal za kuće, utvrde, veliku kulu i za crkve. Ipak je ostalo nešto, što dokazuje, da je stara kolonija bila sagrađena na terase. Inače današnji Vis ima po svojim kućama vrlo malo uzidanih antiknih spolija.

Prva naša arheološka kampanja na području stare Isse dala je samo jedan grčki natpis. To je lijevi dio baze, koja je nosila ili kipić ili drugi koji anatem. Komad je od lokalnog vapnenca. Dug je 30, visok 40 cm, najveća mu je debljina 14.5 cm. Pročelje je bilo uokvireno 4.5 cm širokim, profiliranim (sada otučenim) štapom. Natpisno polje daje tri retka elegantnih slova.

Sačuvani se tekst lako i sigurno nadopunjuje ovako:

ΕΠΙ ΤΕΡΟΜ/ΝΑΜΟΝΟΣ

ΔΙΟΝΥ/ΣΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΝΑ/ΣΙΚΛΕΟΣ

ΕΠΙ ΤΕΡΟΜ/ΝΑΜΟΝΟΣ

ΔΙΟΝΥ/ΣΙΟΝ

ΤΟΥ ΜΝΑ/ΣΙΚΛΕΟΣ

Ovom prilikom treba istaknuti, da su i druge slične baze, koje su potpuno sačuvane (jedna iz Visa u splitskom Arheološkom muzeju, druga iz Trogira, sada uzidana u dvorištu samostana benediktinki), nosile isto tako koji predmet posvećen božanstvu (kipić, dra-

gocjena posuda ili slično). Natpis služi samo za datiranje prema službi vrhovnog svećenika (*ιερομνημον*) ili stratega, katkada i samoga tajnika. To nipošto nije početak nekoga psefizma, kako se držalo za trogirski komad. Tako I. Delalle (Trogir, Vodič, 1936., str. 73.), a uokvireni je natpis samo podloga za dar posvećen božanstvu, koja je postavljena pred hramom ili u samomu svetištu.

Za vrijeme naših iskopavanja donio nam je seljak Pavao Žitko ulomak latinskoga natpisa, koji pripada kasnijim vremenima. Našao ga je u svom vinogradu kod sv. Nikole na položaju »Odsuh«, gdje po izjavi toga seljaka ima više grobova. Ulomak je iz lokalnog vapnenca, dug 40, visok 22, debeo do 11 cm. Nadgrobni je natpis uklesan na tabuli anzati, izbočenoj nad ostalim poljem 1.1—1.5 cm. Visina je slova 2.9—3.0 cm. Sačuvano je samo nešto od formule razgraničenja groba:

*aditus? secundum consuetudinem
longus ped(es). XX lat(us) ped(es) XV
H(cc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur).*

Po ovoj se posljednjoj formuli razabire, da po dužini manjka nešto više od polovine teksta, a po tabuli anzati, da je tekst imao šest ili sedam redaka.

Split—Vis

Mihovil Abramić

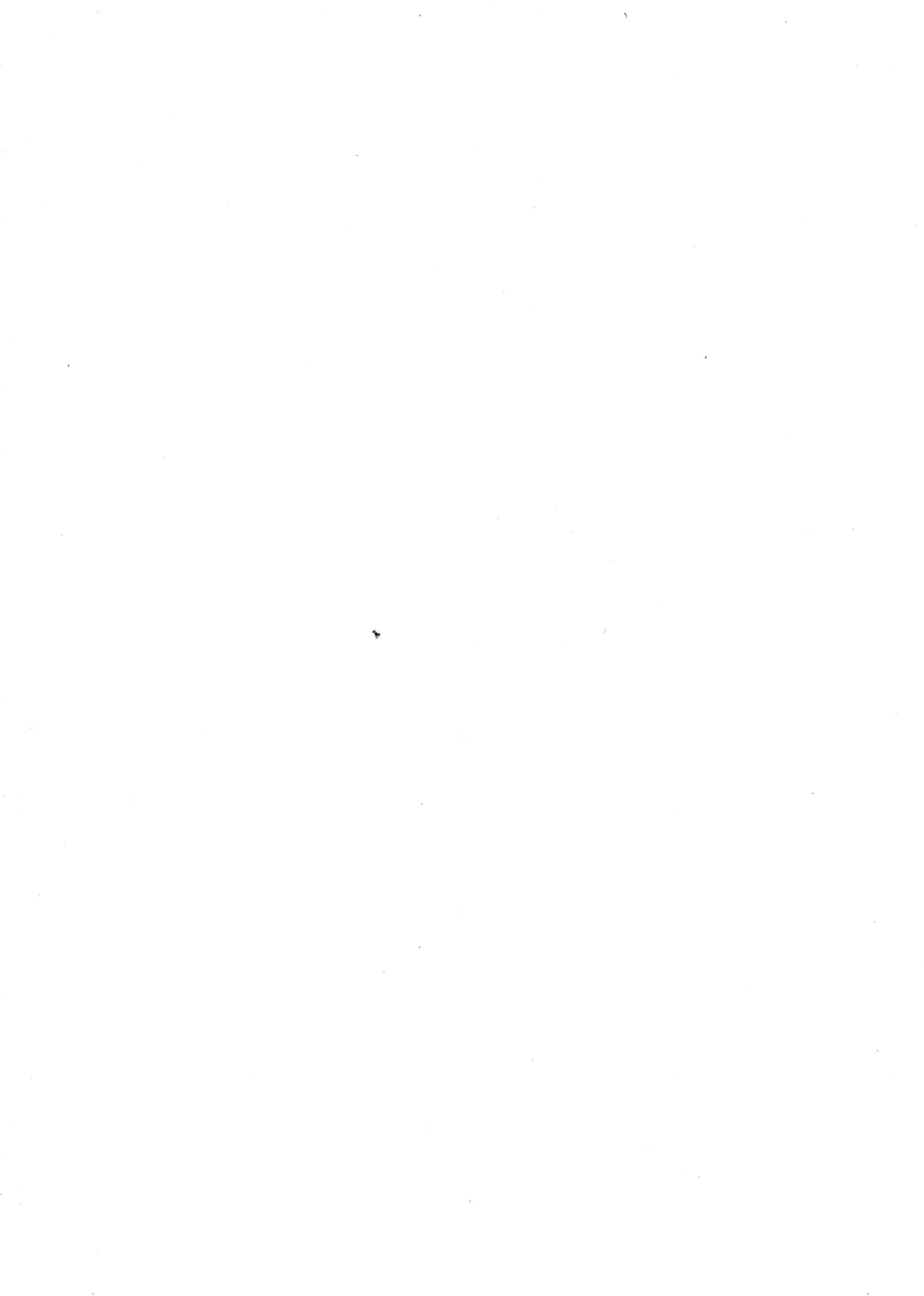

Tabla I

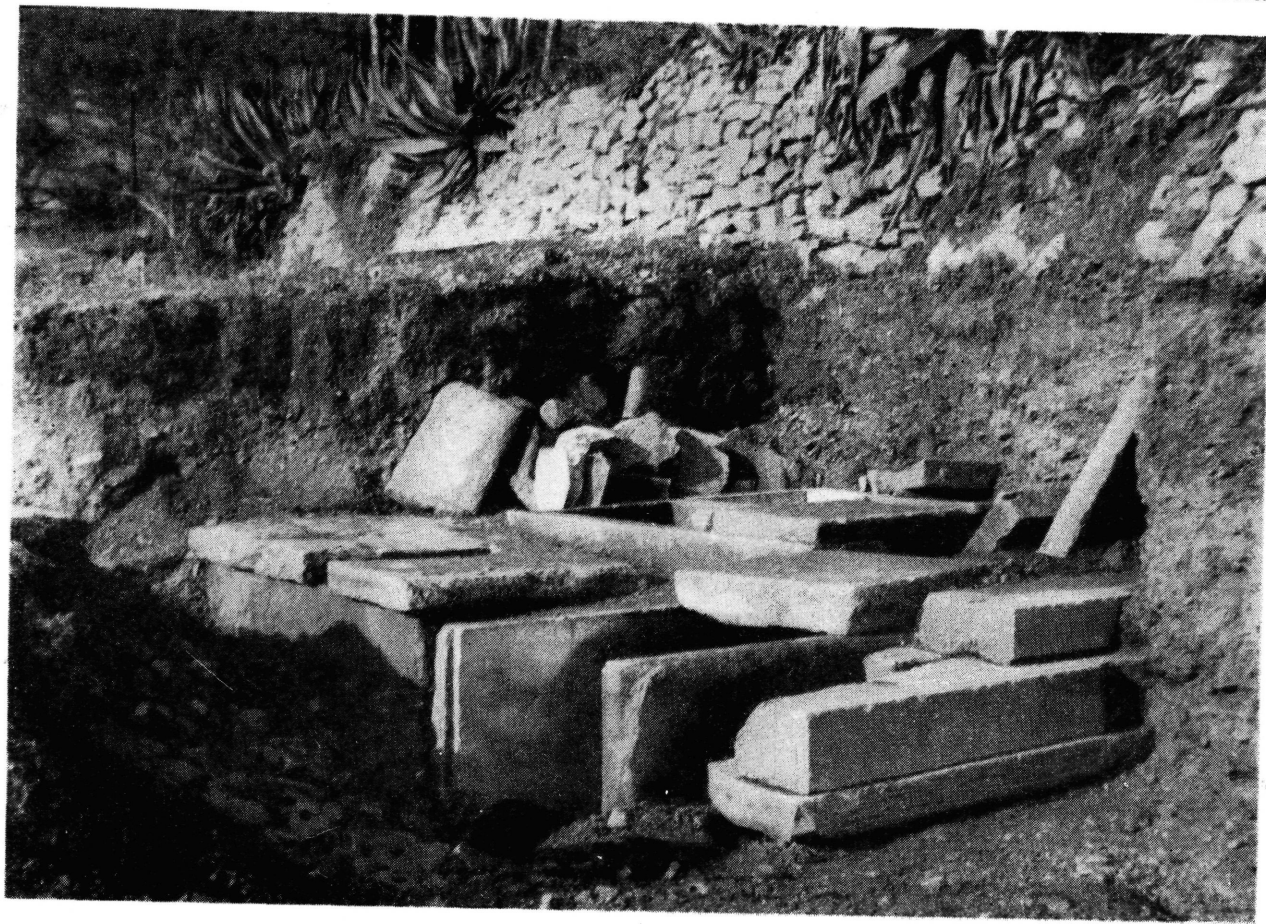

Tabla II

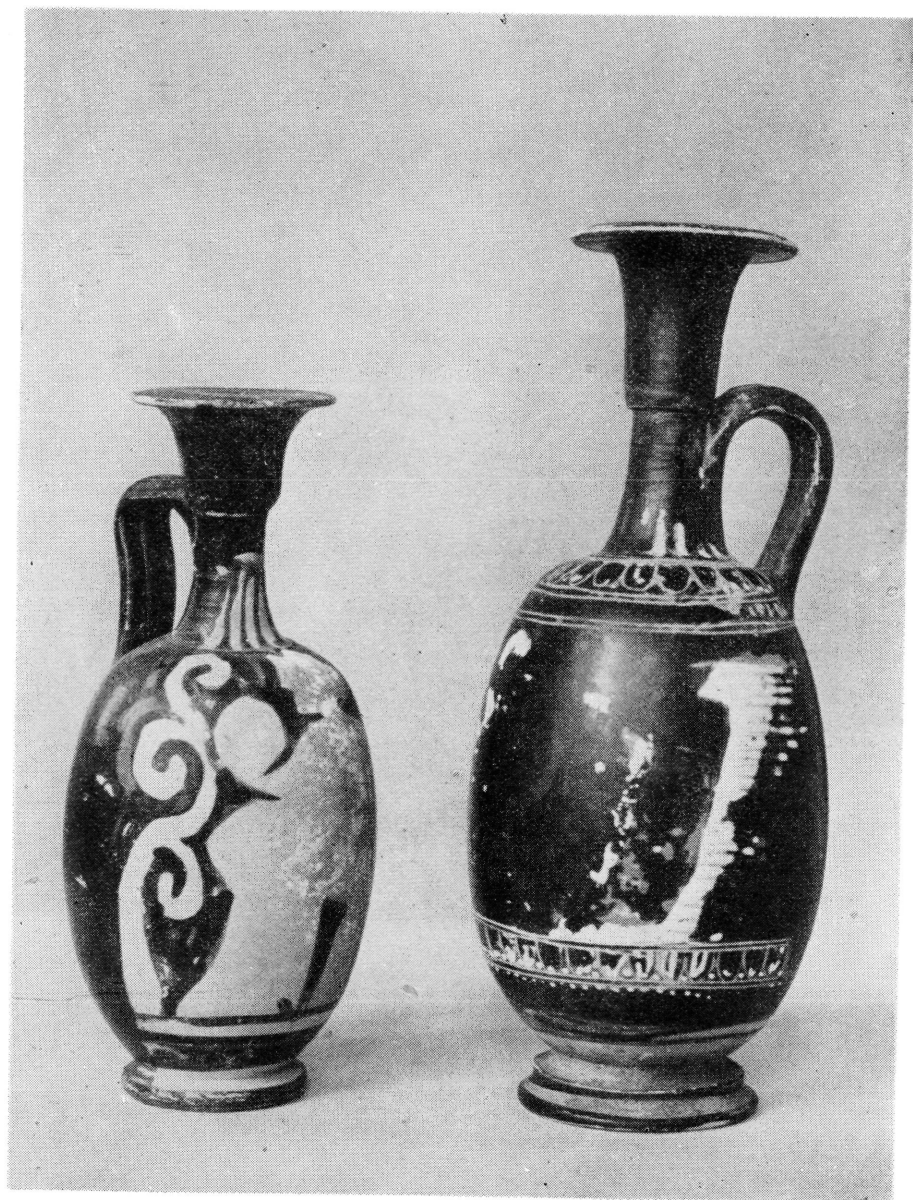

Tabla IV

